

УДК: 314.18:94(575.1)

Илҳомжон ҒУЛОМОВ,

Ўзбекистон Миллий университети, Тарих факультети Ўзбекистон тарихи кафедраси таянч докторанти

E-mail: ikgulamov@mail.ru

THE OBJECTIVES OF THE 1920 CENSUS IN TURKESTAN

Abstract

In this article, it is defined the affairs of register of the population in Turkestan ASSR (Turkestan Autonomous Soviet Socialist Republic) in 1920. In addition, Soviet Union's purposes is determined widely which is from register of the population. In 1920, the population of the Turkistan is registered and Central Statistical Committee formed population's statistics. The final results of the register of the population are analyzed respectively through the published main statistic sources which are regions' sections. Through the conclusion of the register of the population the economical, social, and political life is planned to the next decades in this place. As well as, through the final results of the affairs of register of the population, the number of total population and national content of the regions' sections are listed. In the article, the process to prepare of the register of the population and its many shortcomings has been revealed and given the scientific conclusions.

Key words: *the affairs of register of the population, the program of register of the population, the number of population, the population report, migration, natural growth of the population, statistics, permanent population, population density, city, village.*

ЦЕЛИ ПЕРЕПИСИ 1920 ГОДА В ТУРКИСТАНЕЗ

Аннотация

В данной статье изложены мероприятия по переписи населения произведенной в 1920- году в Туркестанской АССР. Также, подробно освещены цели правящих кругов Советской власти от переписи населения. Сформулирована статистика населения, которая была зарегистрирована Управлением Центральной статистики в 1920 году в ходе переписи населения края и конечные итоги данных мероприятий были анализированы на основе первичных статистических ресурсов опубликованных вилоятскими разделами. Далее речь пойдет о планировании дальнейшей социально- экономической и политической жизни в стране на последующие годы и планировании финансов на основе итогов переписи населения. Кроме того, по итогам переписи населения в разделах территории были приведены общее количество населения и национальный состав населения в вилоятах. В статье изложены подготовительные мероприятия по переписи населения и ряд допустившихся ошибок. Приведены научные заключения.

Ключевые слова: *Мероприятия по переписи населения, программа по переписи населения, число населения, отчет о переписи населения, миграция, естественный прирост населения, статистика, постоянное население, плотность населения, город, уезд, кишлак.*

ТУРКИСТОНДА 1920 ЙИЛГИ АҲОЛИНИ РҲҲАТГА ОЛИШ ТАДБИРИДАН КЎЗЛАНГАН МАҚСАДЛАР

Аннотация

Мазкур мақолада Туркистон АССРда 1920 йилда ўтказилган аҳолини рўйхатга олиш тадбирлари ёритилган. Шунингдек, мақолада аҳолини рўйхатга олиш тадбиридан Совет ҳокимияти ҳукмрон доира вакилларининг кўзланган мақсадлари ҳам апрофлича ёритилган. 1920 йили ўлка ҳудудида ўтказилган аҳолини рўйхатга олиш тадбири жараёнида Марказий статистика бошқармаси томонидан рўйхатга олинган аҳоли статистикаси шакллантирилганлиги ва мазкур тадбирнинг якуний натижалари вилоятлар кесимида чоп этилган бирламчи статистик манбалар асосида апрофлича таҳлил қилинган. Ушбу тадбир натижасига асосланган ҳолда иқтисодий режаси шакллантирилган ва келгуси йилларга ўлкадаги ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий ҳаётни режаси шакллантирилганлиги тўғрисида сўз боради. Бундан ташқари ўтказилган аҳолини рўйхатга олиш тадбирининг якуний натижалари бўйича ҳудудлар кесимида умумий аҳоли (хўжаликлар) сони ҳамда вилоятлардаги аҳолининг миллий таркиби келтирилган. Мақолада ўлкада аҳолини рўйхатга олиш тадбирига тайёргарлик ишларининг олиб борилиши ҳамда унинг бир қатор камчиликлари тўғрисида апрофлича тўхталиб, илмий хулосалар берилган.

Калит сўзлар: *Аҳолини рўйхатга олиш тадбири, аҳолини рўйхатга олиш дастури, аҳоли сони, аҳолини сони ҳисоботи, миграция, аҳоли табиий ўсиши, статистика, доимий аҳоли, аҳоли зичлиги, шаҳар, уезд, қишлоқ.*

КИРИШ. Маълумки, Россия империяси томонидан Туркистон ўлкасини истило этилиши ўлкамизнинг турли вилоятларига хусусан, шаҳар ва қишлоқларига йиллар давомида кўплаб миқдорда бошқа миллат вакиллари ижтимоий-иқтисодий қолаверса сиёсий мақсадларни амалга ошириш йўлида кўчириб келтирилган. Дастлаб Россия империяси даврида ўлкада маҳаллий аҳоли вакиллари бошқариш учун турли сабаблар билан рус, украин, беларуслар ҳамда бошқа миллат вакиллари иборат кўплаб оилалар кўчириб келтирилган бўлса, совет ҳокимияти ҳукмронлиги йилларида ҳам мазкур жараён худди шундай давом этиб борди. Шу туфайли ҳам Ўзбекистон худудида доимий истиқомат қилиб келган маҳаллий аҳолининг миллий таркиби ҳамда умумий аҳоли сони кейинги йилларда сезиларли даражада ошиб борганлигини ўтказилган аҳоли рўйхатга олиш тадбирларининг якуний натижалари орқали билишимиз мумкин. Шундай экан бугунги кунда ўтган асрнинг турли йилларида Туркистон ўлкасида кейинчалик эса Ўзбекистон ССР худудида ўтказилган аҳоли рўйхатга олиш тадбирларини бирламчи манбалар асосида ҳолисона тадқиқ этиш муҳим вазифалардан бири ҳисобланади.

АСОСИЙ ҚИСМ. Совет ҳокимияти ҳукмронлиги йилларида бутун Россиянинг барча худудларида хусусан, ўлкамизда 1920 йилда аҳоли рўйхатга олиш тадбирининг ўтказилиши ва ундан кўзланган мақсадлар ҳамда унинг якуний натижаларига тўхталмоқчимиз.

1920 йили Бутунроссия аҳоли рўйхатга олиш тадбирлари В.И.Ленин ташаббуси билан мазкур йилнинг август ойида ўтказилиши белгиланади. 1920 йилги аҳоли рўйхатга олиш тадбирига катта аҳамият берилиб, ушбу тадбирни ўтказиш учун совет ҳокимиятининг турли йўналишлардаги идораларига ҳамда марказий статистика бошқармаси (МСБ) ва унинг маҳаллий органларига мазкур тадбирга ҳар томонлама сўзсиз ёрдам беришлари талаби қўйилади. Хусусан, В.И.Ленин ўзининг 1920 йил 28 июлда МСБ ва унинг худудий бўлинмаларига юборган телеграммасида шундай сўзлар битилган эди: “Аҳоли рўйхатга олиш бу фақатгина рўйхатчининг иши эмас, балки, у бутун республиканинг иши, барча совет идораларининг ишидир” деган сўзлар билан аҳоли рўйхатга олишга топшириқ беради[1]. Ўлкамиздаги аҳоли рўйхатга олиш тадбирларининг якуний натижаларини таҳрир қилиш ва рўйхатга олиш ишларга умумий раҳбарлик қилиш Туркистон АССР Марказий статистика бошқармаси бошлиги Д.Красновский томонидан амалга оширилиши белгиланади.

1920 йилги аҳоли рўйхатга олиш тадбирининг якуний натижаларини таҳлил қилар эканмиз Туркистонда истиқомат қилувчи ҳамда маҳаллий бўлмаган турли миллат вакиллари миқдори дастлабки ўтказилган (1897 йил февраль) аҳоли рўйхатга олиш тадбири якуний натижаларида келтирилган сондан деярли тўрт баравар ўсиб, ўлкадаги умумий аҳоли миқдоридagi улуши 9,5 фоизни ташкил этган[2]. Ўтказилган

тадбир натижалари чоп этилган бирламчи манбалар ҳамда мазкур даврда фаолият юритган бир қатор маҳаллий матбуот нашрларида чоп этилган маълумотлар таҳлили шуни кўрсатадики, аҳоли рўйхатга олиш тадбирининг кўзланган асосий мақсадлардан бири ўлканинг қайси худудида қанча аҳоли истиқомат қилишини аниқлаш ва шу асосида ўлкага рус ҳамда бошқа миллат вакиллари иборат бўлган кўплаб аҳоли кўчириб келтириш, бу эса том маънода ўлкани секин асталик билан руслаштириш ҳамда Россиянинг таркибий қисмига айлантиришдан иборат бўлган. Бундан ташқари ўлка худудида ўтказилган аҳоли рўйхатга олиш тадбирлари орқали тўпланган статистик маълумотларга асосланиб, асосан минтақа иқтисодиётини олдиндан режалаштириш, ўлкадаги меҳнат ресурсларини Россия манфаатлари йўлида тақсимлаш ҳамда демографик вазиятни ўрганиш каби бир қатор масалаларни ҳал этишда фойдаланилди.

Мазкур йилги аҳоли рўйхатга олиш тадбири ўлканинг шаҳар ва шаҳар типидagi худудларда бир ҳафта, қишлоқ худудларида эса икки ҳафта муддатда ўтказилиши белгиланди[3]. 1920 йилги ушбу тадбир маълумотларига кўра бутун Туркистон АССР ўлкаси аҳолиси 5 221 963 нафарни ташкил қилиб, ундан 39,3% - ўзбеклар, 20,8% - қозоқлар, 10% - қирғизлар, 7,7% - тожиклар, 5,1% - туркманлар, 1,4% - қорақалпоқлар, 10,3% - руслар, 5,4% - бошқа миллат вакиллари ташкил этиши қайд этилган[4]. Яна бир манбада келтирилишича шу йили худуд аҳолиси сони 5 664 500 нафарни ташкил қилган деган маълумотлар учрайди [5]. Аҳоли рўйхатга олиш тадбирларининг якуний натижалари чоп этилган кўплаб ҳамда демографик йўналишда чоп этилган бир қатор адабиётларда 1920 йили худуднинг умумий аҳолиси тўғрисида турлича рақамлар келтирилади. Шу боис ҳам архив маълумотларини ва ушбу тадбир натижалари чоп этилган статистик тўпламларни ҳар томонлама атрофлича таҳлил қилган ҳолда ўрганиш лозим.

1920 йилги ушбу тадбир учун ишлаб чиқилган ва МСБ томонидан тасдиқланган дастурда “миллат” тушунчасига оид статистикага катта эътибор берилмаган. Лекин, биз мазкур тадбирнинг якуний натижаларини бирламчи манбалар асосида таҳлил қилганимизда шу нарса аниқландики, маҳаллий миллат вакиллари рўйхатга олувчи ҳисобчиларнинг саволларига чалқашликлар билан жавоб беришган. Рўйхатга олувчи ҳисобчиларнинг аксарияти рўйхатга олиш варақаларини ўзлари тўлдириб, бир қатор чалқашликлар билан рўйхатга олиш варағини тўлдирган бўлишлари мумкин. Шунинг ҳам алоҳида таъкидлаш жоизки, рўйхатга олувчи ҳисобчиларнинг аксарияти руслар ва бошқа миллат вакиллари ҳисобланган. Мазкур йилги тадбир натижаларида аҳоли сони миллатлар кесимида келтирилган статистик жадваллар борки, ҳар бир кишида бироз бўлсада шубҳа уйғотади. Ўлкада истиқомат қилувчи аҳоли сони ва миллий таркиби тўғрисида қайта чегараланишдан сўнг ташкил этилган Ўзбекистон ССР худудида дастлаб

1926 йили ўтказилган аҳолини рўйхатга олиш тадбири натижасида аввал ўтказилган тадбирларга нисбатан аниқроқ маълумотлар тўпланган.

1920 йили ўтказилган аҳолини рўйхатга олиш тадбири натижасига кўра аҳолиси сони кўплиги бўйича Фаргона вилояти биринчи ўринда турган – 2 112 000 нафар (37,3%), иккинчи ўринда Сирдарё вилояти – 1 305 000 нафар (23.1%), сўнг Еттисув вилояти – 959 700 нафар (16.9%) ва Самарқанд вилояти – 792 800 (14%) нафар кишини ташкил этган. Энг кам аҳоли ҳозирги Туркменистон ҳудуди аҳолиси – 333 900 (5,9%) нафарни ташкил этган[6].

Туркистон ўлкасида дастлаб, Россия империяси ҳукмрон доиралари ташаббуси билан 1897 йилда ўтказилган аҳолини рўйхатга олиш тадбири якуний натижаларини 1920 йилги мазкур тадбир якунида аниқланган аҳоли сонига нисбатан вилоятлар кесимида солиштирилса, Амударё вилоятида аҳоли сони сезиларли даражада камайган (17%), Еттисув ва Самарқанд вилоятларида ҳам аҳоли сони бироз камайгани кузатилган (2 дан 3%гача), Сирдарё вилояти бўйича ўзгармаган, Туркменистон ҳудудидаги аҳоли сони 12%га ошган. Фаргона водийси аҳолиси сони эса 27%га ошган[7]. Мазкур рақамлардан кўриниб турибдики, баъзи вилоятларда аҳоли сони сезиларли даражада ошган бўлса бази бир вилоятларда эса аксинча аҳоли камайган. Юқорида вилоятлар кесимида рақамлар билан келтирилган мазкур жараённи қуйидагича изоҳлаш мумкин. 1917 – 1918 йилларда ўлкадаги жуда кўплаб миқдорда ҳосилларнинг нобуд бўлиши, ўлкада очарчиликнинг авж олиши, минглаб қорамоллар кирилиб кетиши, бутун ўлка ҳудуди

бўйлаб турли эпидемияларнинг тарқалиши, бунга қўшимча равишда ўлкада фуқаролик урушларининг авж олиши ҳамда бироз олдинроқ бўлиб ўтган биринчи жаҳон уришига ўлка аҳолисининг жалб этилиши аҳоли сони камайиб кетишига асосий сабаблардан бўлган десак ўринли бўлади.

1920 йилги аҳолини рўйхатга олиш тадбири маълумотларига кўра Самарқанд, Сирдарё, Еттисув, Амударё ва Фаргона вилоятларининг унча катта бўлмаган (асосан аҳоли сони кам бўлган кичик қишлоқлар ва тоғли) ҳудудлари аҳолиси рўйхатдан ўтмаган. 1920 йилда Туркистон ўлкаси шаҳарлари унчалик катта бўлмаган. Ўлкада 50 000 дан ортиқ аҳолиси бўлган йирик шаҳарлар сони 6 та бўлиб, мазкур йирик шаҳарлар Тошкент шаҳри аҳолиси – 232 000 нафар, Самарқанд шаҳри аҳолиси – 173 000 нафар, Қўқон шаҳри аҳолиси – 121 000 нафар, Фаргона шаҳри аҳолиси – 82 000 нафар, Андижон шаҳри аҳолиси – 79 700 нафар ва Наманган шаҳри аҳолиси – 76 300 нафарни ташкил этган. Еттисув вилоятида шаҳар аҳолиси сони нисбатан кам (9.4%)ни ташкил этган[8]. Уларнинг деярли ярми вилоят маркази бўлган Олмаотада истиқомат қилган. Қолган аҳоли майда шаҳар типидagi шаҳарчаларда ва қишлоқларда истиқомат қилган.

1920 йилги аҳолини рўйхатга олиш тадбирининг якуний натижалари вилоятлар миқёсида чоп этилган бирламчи статистик манбалар асосида мазкур йили рўйхатга олинган аҳолини миллатлар кесимида таҳлил қилганимизда шаҳар ҳамда қишлоқ аҳолисининг умумий сони 5 221 963 нафарни ташкил этди. Мазкур аҳоли сонини миллатлар кесимида қуйидаги жадвалда кўришимиз мумкин[9].

Жадвал 1

Миллатлар номи	Шаҳар аҳолиси сони	Қишлоқ аҳолиси сони	Жами аҳоли сони	% ҳисобида
Ўзбеклар	561765	1488990	2050755	39,3
Қирғиз-қозоқлар	32476	1059449	1091925	30,8
Қора-қирғизлар	6512	515780	522292	
Туркманлар	633	266048	266681	5,1
Тожиқлар	120189	279723	399912	7,7
Руслар	202029	334642	536671	10,3
Қорақалпоқлар	2909	72216	75334	1,4
Қурама	-	50652	50652	0,9
Таранчи	6059	39467	45526	0,8
Қипчоқлар	226	31614	31840	0,6
Татарлар	16248	6255	22504	0,4
Форслар	25999	9327	35326	0,7
Арманлар	19352	711	20063	0,4
Бошқа миллатлар	47153	25329	74482	1,6
Жами	1 040 850	4 181 113	5 221 963	100

Мазкур таҳлилий жадвал асосида шуни кўришимиз мумкинки, Туркистон ўлкасида истиқомат қилувчи қишлоқ ҳудудлари аҳолиси сони шаҳар аҳолисига нисбатан тўрт баробар кўп бўлган. Яна шуни ҳам алоҳида таъкидлаб ўтиш лозимки, 1920 йилги аҳолини рўйхатга олиш тадбирини ташкил этиш жараёнларига етарликча тайёргарлик

қўрилмаган ва ушбу жараёнда аҳоли тўғрисидаги кўплаб маълумотларни тахминий олган ҳолда ҳисоботларга киритиб юборилгани кўплаб ҳудудлар аҳолиси тўғрисидаги чалкашликларга олиб келган.

1920 йилда ўтказилган аҳолини рўйхатга олиш тадбирида нафақат ўлкамиз ҳудудида истиқомат қилувчи аҳоли сони, миллий таркиби,

тили, шаҳар ва қишлоқ аҳолисининг кундалик турмуш тарзи ҳамда миграция каби масалалар тўғрисида статистик маълумотлар олинди ва 1897 ва 1917 йилларда ўтказилган аҳолини рўйхатга олиш тадбирларига нисбатан аниқроқ маълумотлар тўпланди. Мазкур йилги тадбир давомида ўлкадаги ҳар бир қурилган иншоотлар сони, ўлкага Россия ва Европа давлатларидан кириб келувчи турли хилдаги хом-ашё буюмлари, Россияга юбориладиган маҳсулотлар тўғрисида, аҳоли истиқомат қиладиган уйлар сони, турли ташкилот ва заводларга қарашли алоҳида бинолар ва уларнинг сони ва шу каби аҳолини рўйхатга олиш тадбирига мутлақо алоқаси бўлмаган моддий ва номоддий буюмларгача барчасининг рўйхати ҳудудлар кесимидаги статистик рўйхати тузилди. Бу эса Совет ҳокимиятининг ҳукмрон доира вакилларига ўлкани бошқаришда янада кўпроқ қулайликлар бериши олдиндан режалаштирилган мақсадлардан бири эди. Марказий статистика бошқармасига аҳоли тўғрисидаги барча керакли маълумотларни тўплаш ҳамда умумий яхлит ҳолда чоп этиш вазифаси топширилган.

1920 йилда аҳолини рўйхатга олиш тадбирларига жалб этилган турли соҳа вакилларининг аҳолини рўйхатга олиш бўйича на тажрибаси, на етарли тайёргарлиги бўлмаганлиги сабабли, аҳоли истиқомат қилувчи манзилгоҳларнинг номига жиддий аҳамият берилмаган. Баъзан ҳудудларни номлашда (асосан қишлоқ ҳудудларида) катта ариқ номларидан, масжид номларидан фойдаланилган, бошқа ҳолатларда эса миллат номи билан ёзилган, масалан, Наманган уездида қорақалпоқлар қишлоғи, Помирда тожик қишлоғи. Мазкур йилги тадбирнинг Амударё вилояти бўйича аҳолини рўйхатга олиш тадбирининг якуний натижалари чоп этилган манба таҳлилига кўра, Амударё вилоятида қишлоқ жамоаси қуйидагича гуруҳланган: Чимбой уездида битта қишлоқ жамоасига ўрта ҳисобда 1517 нафар аҳоли тўғри келган бўлса, Шўраҳон уездида эса бу кўрсаткич – 3316 нафарни ташкил этган. Бундан ташқари мазкур ҳудуднинг биргина Чимбой уездида 253 та аҳоли истиқомат қилувчи ҳудудлар борлиги келтирилган [10].

1920 йили вилоятлар кесимида чоп этилган статистик тўпламларни бир бири билан таққослаб таҳлил қилганимизда аксарият ҳудудлар аҳолиси сони тахминий эканлиги айтилиб, бунинг асосий сабаби қилиб эса тоғли ҳудудлардаги аҳоли истиқомат қилувчи манзилгоҳлар узоқлиги ва ушбу ҳудудларда камсонли аҳоли истиқомат қилиши боис мазкур ҳудудлар аҳолиси рўйхатга олинмагани таъкидланади.

1920 йилда Бутунроссия аҳолини рўйхатга олиш тадбирлари вақтида Туркистон ўлкасининг кўплаб чекка-чекка тоғли ва даштли ҳудудлари мазкур тадбирга қамраб олинмаган. Буни биз биргина Амударё вилояти мисолида кўришимиз мумкин. Ушбу вилоят маданий марказлардан узоқда бўлганлиги, темир йўллар бўлмаганлиги ва статистик ходимларнинг етишмаслиги туфайли вилоятнинг кўплаб уездлари аҳолиси рўйхатга

олинмаган. Масалан: Шўраҳон уездида қуйидаги ҳудудлар аҳолиси рўйхатга киритилмаган бўлиб, булар иккита кўчманчи қирғиз-қозоқ – Мингбулоқ ва Тамдин уездлари ҳамда Первоначальный қишлоғи шулар жумласидандир. 1920 йилги аҳолини рўйхатга олиш тадбирида Амударё вилоятининг Чимбой уездида 12 805 та хўжалик рўйхатга олинган бўлиб, бунга Қўнғирот туманидаги 389 та хўжалик киритилмаган. Шўраҳон уездининг ўтроқ туманида 9 882 та хўжалик рўйхатга олинди, ҳудуднинг кўчманчи бўлган тахминий 2 400 та хўжалиги рўйхатдан ўтмаганлиги қайд этилади. Худди шу каби Сирдарё вилоятида тахминий ҳисоб-китобларга кўра жами 5 940 та хўжалик рўйхатга олинмагани қайд этилган [11].

Мазкур йили Амударё вилояти аҳолисининг миллий таркиби ҳам Самарқанд, Сирдарё, Фарғона вилоятларига ўхшаб ранг-баранг бўлган. Қизилқум қумлари ва унга чегарадош бўлган Амударё қуйи оқимининг шарқий қисмида асосан қирғиз-қозоқлар истиқомат қилган. Амударё ирмогининг марказий ва гарбий қисмларида асосан қорақалпоқлар истиқомат қилган, улар аҳолининг тўртдан уч қисмини ташкил этган. Ушбу вилоятнинг жанубий ва жануби-шарқий қисмида асосан ўзбеклар истиқомат қилган [12]. 1920 йилги аҳолини рўйхатга олиш тадбирида Туркистон АССРнинг вилоятларида истиқомат қиладиган барча аҳоли тўлиқ рўйхатга олинмагани сабабли ҳам мазкур йилги тадбир натижалари асосида вилоятлар кесимида аҳоли сони тўғрисида аниқ маълумот бериш қийин.

1920 йилги аҳоли рўйхати натижаларига кўра Самарқанд вилоятининг рўйхатга олинган хўжаликлари сони 138 280 тани ташкил этиб, шундан шаҳар аҳолиси сони 167 532 нафарни, қишлоқ аҳолиси сони эса 625 117 нафарни ташкил этган [13]. 1897 ва 1920 йилларда ўтказилган аҳолини рўйхатга олиш тадбирларининг якуний натижаларини солиштириб таҳлил қилганимизда Самарқанд вилоятининг олтига шахри аҳолиси сони 23 йил ичида 30%га ортганини кўриш мумкин. Энг катта ўсиш Самарқанд шахрида кузатилади, сўнг Каттакўрғон ва Хўжанд шаҳарлари. Фикримизча мазкур шаҳарлар аҳолисининг ортиб боришига асосий сабаблардан бири бу темир йўлга яқин жойлашганлиги бўлиши мумкин. 1920 йилда ўтказилган аҳолини рўйхатга олиш тадбирида ишлаган статистика бошқармаси раҳбарлари мазкур вилоятнинг Жиззах уезди аҳолидан бўшаб қолгани ва мазкур ҳудудда ташландик қишлоқлар борлигини қайд этганлар [14]. Бизнинг фикримизча мазкур ҳудудда 1917 йилдаги қурғоқчилик, эпидемия ва очарчилик туфайли аҳоли истиқомат қилувчи қишлоқларидан бошқа ҳудудларга кўчиб ўтиши сабабли ушбу қишлоқлар бўшаб қолган бўлиши мумкин.

Бутунроссия аҳолини рўйхатга олиш давомида Россиянинг турли ҳудудларидан кўчириб келтирилган руслар, украинлар, беларуслар ва бошқа миллат вакилларига истиқомат қиладиган шаҳар ҳамда уездлар аҳолиси тўлиқ рўйхатга олинган. Аҳолини рўйхатга олиш тадбирига

маҳаллий тилни билмайдиган кўплаб статистларни жалб этилган бўлиб, мазкур рўйхатга олиш ходимларига аҳолининг маҳаллий тилини, урф-одатини, ўлкадаги ҳудудларни яхши билган ва рус тилини ўзлаштирган маҳаллий таржимонлар бириктирилган. Кўплаб статистлар эса таржимонсиз ўзлари рўйхатга олиш ишлари билан шугулланганликлари учун ҳам маҳаллий миллат вакилларига тадбир учун ишлаб чиқилган дастур ҳамда саволларни яхши тушунтириб бера олишмаган. Шу сабабли ҳам рўйхатга олиш ишларининг якуний натижаларида жуда кўплаб ноаниқликларга дуч келинади. 1920 йилги аҳолини рўйхатга олиш тадбирлари белгиланган муддатда ўз ниҳоясига емаган. Амударё, Сирдарё вилоятлари ва Фарғона водийсида истиқомат қилувчи кўчманчи аҳолини рўйхатга олиш жуда қийин кечган. Шу сабабли ҳам мазкур йилги тадбирнинг давоми 1921 йил ёз ойларида ҳам амалга оширилган.

ХУЛОСА. Ўзбекистонда ўтказилган аҳолини рўйхатга олиш тадбирларини тарихий жиҳатдан ёритиш ҳамда мазкур тадбирлардан кўзланган ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий мақсадларни қиёсий таҳлил этиш бугунги кунда тарихчилар олдида турган долзарб мавзулардан биридир. Ўлкамиз ҳудудида бугунги кунга қадар расман ўтказилган аҳоли рўйхати тадбирларининг якуний натижаларини мазкур даврга оид бирламчи манбалар ҳамда архив маълумотлари асосида қиёсий таҳлили этиш ва мазкур тадқиқот юзасидан илмий хулосаларни бериш мақсадга мувофиқдир. Мазкур тадқиқотдан олинган натижалар асосида берилган хулосалар бугунги кунда аҳолиси тез суръатлар билан ўсиб бораётган Ўзбекистоннинг демографик тараққиёт йўналишларини белгилашда ҳамда келгусида кутилаётган муҳим ўзгаришларни аниқлашда илмий асос бўлиб хизмат қилади.

АДАБИЁТЛАР

1. Материалы всероссийских переписей 1920 года. Перепись населения в Туркестанской Республике. Часть I. Поселенные итоги. Выпуск III. Поселенные итоги Сыр-Дарьинской области. – Ташкент, Издания ЦСУ Туркестанской Республики. 1923 г. – С.6-7.
2. Материалы всероссийских переписей 1920 года. Перепись населения в Туркестанской Республике. Часть I. – Ташкент, Издания ЦСУ Туркестанской Республики. 1923 г. – С.17-19.
3. Убайдуллаева Р. Ўзбекистон аҳолиси ва меҳнат ресурслари. – Тошкент, Ўзбекистон. 1977. 8-бет.
4. Отчет о деятельности Совета Народных Комиссаров и Экономического Совета Туркестанской Республики на 1 октября 1922 года. – Ташкент, 1922 г. – С.53.
5. Статистический ежегодник 1917-1923 гг. Том I. – Ташкент, 1924 г. Издание ТЭС. – С.27.
6. Исмоилов А. Динамика численности сельского населения и населенных пунктов Аму-даринского области. Проблемы народонаселения: Труды всесоюзной межвузовской научной конференции, посвященной проблемам народонаселения Средней Азии (Ташкент, сентябрь 1965 г.) – Москва, Масковского университета. 1970 г. С.171.
7. Уалиева С.К. Семейно-брачные отношения в Казахстане в конце XIX – первой четверти XX века (по материалам переписей 1897, 1926 гг). номли тарих фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган автореферат. Усть-Каменогорск. 2003 г. – С.14.
8. Отчет о деятельности Туркестанского экономического совета за февраль-октябрь 1921 года. – Ташкент, 1923 г. С.23-24.
9. А).Материалы всероссийских переписей 1920 г. Поселение итогов Самаркандской области. – Ташкент, Издания ЦСУ Туркестанской Республики. 1924 г. – С.29., Б).Материалы всероссийских переписей 1920 года. Перепись населения в Туркестанской Республике. Часть I. Поселенные итоги. Выпуск II. Поселенные итоги Аму-Дарьинской области. – Ташкент, Издания ЦСУ Туркестанской Республики. 1923 г. – С.6., С).Материалы всероссийских переписей 1920 года. Перепись населения в Туркестанской Республике. Часть I. Поселенные итоги. Выпуск III. Поселенные итоги Сыр-Дарьинской области. – Ташкент, Издания ЦСУ Туркестанской Республики. 1923 г. – С.4.
10. Материалы всероссийских переписей 1920 года. Перепись населения в Туркестанской Республике. Часть I. Поселенные итоги. Выпуск II. Поселенные итоги Аму-Дарьинской области. – Ташкент, Издания ЦСУ Туркестанской Республики. 1923 г. – С.11-12.
11. Уалиева С.К. Семейно-брачные отношения в Казахстане в конце XIX – первой четверти XX века (по материалам переписей 1897, 1926 гг). номли тарих фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган автореферат. – Усть-Каменогорск. 2003 г. – С.19.
12. Галиев А.Б. Население Казахстана в конце восстановительного периода: численность, национальный и социально-профессиональный состав. номли тарих фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган автореферат. – Алма-ата, 1979 г. – С.22.
13. Материалы всероссийских переписей 1920 г. Поселение итогов Самаркандской области. – Ташкент, Издания ЦСУ Туркестанской Республики. 1924 г. – С.48-49.
14. Материалы всероссийских переписей 1920 года. Перепись населения в Туркестанской Республике. Часть I. Поселенные итоги. Выпуск III. Поселенные итоги Сыр-Дарьинской области. – Ташкент, Издания ЦСУ Туркестанской Республики. 1923 г. – С.4.